

підготувало появу майбутнього буржуазного права і сприяло створенню єдиних правових традицій Західної Європи.

Список використаних джерел

1. Аннерс Э. История европейского права (пер. со швед.) / Ин-т Европы. – М.: Наука, 1994. – 398 с.
2. Берман Г. Дж. Западная традиция права: эпоха формирования / Пер. с англ. – М.: Изд-во МГУ: Издательская группа ИНФРА М – НОРМА, 1998. – 624 с.
3. Маймескулов Л.Н. История государства и права зарубежных стран / Л.Н. Маймескулов, В.В. Россихин, Д.А. Тихоненков. – Х.: Изд-во «ФИНН», 2010. – 816 с.
4. Пиренн А. Средневековые города и возрождение торговли / А. Пиренн. – Горький: Издание Горьковского педагогического института, 1941. – 126 с.

І.В. Кондратьєв

НАЩАДКИ ЛЮБЕЦЬКОЇ ШЛЯХТИ НА СЛУЖБІ ГЕТЬМАНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ У XVIII ст.

Сучасна історична наука ставить перед собою завдання «персоніфікації» історії – висвітлення історичних подій через історію її окремих постатей. Саме тому, вивчення історії родових осередків та соціально-територіальних угруповань має величезне значення. На терені Північного Лівобережжя одним із таких угруповань була шляхта Любецького староства. Вона являла собою унікальну соціально-територіальну спільноту, котра протягом XV – XVIII ст. несла військову службу спочатку Великому князівству Литовському й Речі Посполитій, а з середини XVII ст., після масового покаяння її представників, – Гетьманщині.

Від початку її покаяння практично усі гетьмани України намагалися повернути любецьку шляхту на свій бік – від Б. Хмельницького, який взяв любецьку шляхту під свою особисту протекцію, а сам Любеч зробив ранговою маєтністю Чернігівських полковників [19, с. 180–181; 20, с. 75–82], – до К. Розумовського, який залучив її представників «до гетьманського бунчука».

У XVIII ст. гарантією недоторканості землеволодінь, як і раніше, залишались гетьманські універсали (до того – королівські привілеї та старостинські пожалування). Значна частина заможної козацької старшини з середовища любецької шляхти постійно турбувалась про збереження своїх прав на маєтності. Однак у XVIII ст. кількість універсалів нащадкам любецької шляхти значно зменшилась, а самі універсали надавались вже без зазначення необхідності обов'язкового виконання військової служби і являли собою звичайні підтвердження володільницьких прав.

Універсали нащадкам любецької шляхти надавав І. Скоропадський (1708 – 1722 рр.). Між іншим, першою дружиною (до 1699 р.) майбутнього гетьмана була Пелагея Калениченко-Величковська, з роду шляхтичів Любецького староства Величковських та Калиниченків [17, с.15; 23, с.277; 42, с.591]. Ще будучи генеральним осавулом, у 1703 р. І. Скоропадський подарував Євангеліє одній із любецьких церков: «Сию книгу Евангелие святое оферовал и надал в обитель Любецкую до храму Трапезного Святителя Христова Иоанна Златоустого, року 1703 марта 19 раб божий Иоанн Скоропадский асаул войска его царского пресветлого величества запорожского енеральный» [37, с. 205].

У 1714 та 1715 рр. І. Скоропадський надав універсал ніжинському полковому осавулу Йосифу Тарасевичу на с.Британівку Вертіївської сотні Ніжинського полку, 1716 р. – мринському сотнику Федору Тарасевичу на с. Переходівку (частина земель, де у першій половині XVII ст. осіла шляхта Любецького староства, згодом увійшли до складу Ніжинського полку) [13, с.9, 71–72]. Значний товариш Чернігівського полку Дем'ян

Унучко-Посудевський отримав гетьманський універсал «на поля пахотние и сенокосние и отчистие... в Плюхове, Осняках, Борках, Красковщине, Величковщине, Познаховщине и Соховерщине» [17, с. 137–138]. У 1716 р. Іван Савич отримав універсал гетьмана на Зміївський ґрунт, частину Кривицького, Новосільського та Кротинського ґрунтів [9, арк. 214–214 зв.; 11, арк. 286; 14, с. 60, 87, 172].

Відомі універсали надані нащадкам любецької шляхти Д. Апостолом (1727–1734 рр.). 1729 р. універсал отримала родина Посудевських, яка закріпила право на володіння «дедизними та отческими ґрунтами» у селах Плехово, Осняки, Борки, Величковською та Суховирською землями, руднею на р. Вертечі та ін. [8, арк. 654–654 зв.]. У 1728 р. Д. Апостол підтвердив права Федора Тарасевича на с. Переходівку [13, с. 152–154].

У XVIII ст. любецька шляхта й надалі продовжувала поповнювати старшинську верхівку не лише Чернігівського, але і Ніжинського та Київського полків.

Так у 1718 р. понорницьким отаманом був Логвин Тупиця [22, с. 120]. Любецький шляхтич Семен Савич («второй по гетьмане властію и силою») у 1723 р. був ув'язнений в Петропавлівській фортеці разом із П. Полуботком [36, с. 147; 45, с. 283–284]. Значковим товаришем Чернігівського полку у 1728 р. був шляхтич Роман Шершанович-Данич [26, с. 67–68]. У 1735–1738 рр. ніжинським полковим обозним відомий І. Величковський (влітку 1736 р. він входив до складу провіантського загону, що прямував до Перекопу [38, с. 96]), а у 1738 р. ніжинським полковим осавулом – А. Володьковський [39, с. 21–23, 26]. У 1738 р. посаду військового канцеляриста займав Артем Міхневич [35, с. 259]. У липні 1738 р. ніжинський осавул С. Костенецький очолював команду (4666 козаків та селян з різних полків), надіслану за наказом князя Трубецького для охорони кордонів до Усть-Самари [38, с. 117]. 1742 р. у Генеральній Військовій канцелярії служили Афанасій Костенецький (до 1738 р. – бунчуковий товариш), Петро та Павло Сахновські (колишні полковий обозний та бунчуковий товариш), Іван Григорович Костенецький (до 1739 р. – полковий ніжинський осавул), Василь Силич (до 1740 р. – чернігівський городовий отаман). Військовими канцеляристами у 1754 р. служили чимало нащадків любецької шляхти: Василь Велецький, Іван Міхневич, Антон Силич, Йосип Сахновський, Стефан Пероцький – «в домах издавна находятся»; Іван та Пантелеймон Сахновські – «в домах по отпуску для нужд на время». Серед канцеляристів «отлучных... и жительствоющих в домах» у Ніжинському полку служили Андрій Тарасевич, Стефан Пероцький, у Чернігівському – Іван Стахович, Антон Силич, Іван та Пантелеймон Сахновські, Василь Міхневич [35, с. 263–272].

Вочевидь, останнє піднесення любецької шляхти як військово-службової територіальної корпорації припало на гетьманування К. Розумовського (1750–1764 рр.). Показачена любецька шляхта (разом із білоцерківською та частиною ніжинською) входила до гетьманської протекції («до гетьманського бунчука»). Її використовували для охорони чи супроводу важливих об'єктів (парку Генеральної артилерії та Похідної військової канцелярії), практикувалося й перебування окремим відділом при гетьманській ставці [40, с. 193].

Ціла низка родів любецької шляхти поколіннями служили Гетьманщині, а згодом й Російській імперії. Старшинські посади займали представники показаченої родини шляхтичів Кононовичів. У 1700–1722 рр. Михайло Кононович займав уряд білоруського сотника, пізніше став чернігівським полковим осавулом. Його сини також посідали помітні уряди – Павло був значковим товаришем Чернігівського полку у 1732 та 1737 рр., Іван – сотником Сумського полку, Яків у 1739–1751 рр. – значковим товаришем, згодом військовим товаришем Чернігівського полку (з листопада 1760 р. тричі висувався на уряд сотника). Нарешті, син Дмитро був значковим товаришем Чернігівського полку. Згодом, представники цієї родини займали посади й у російській адміністрації [24, с. 13, 38; 31, с. 229; 46, с. 78].

Чимало старшин Війська Запорозького вийшло з родини Бакуринських. Зокрема 1716 р. Яків Бакуринський був обраний Роїським сотником [2, арк. 1–1 зв.; 5, арк. 29–30; 29, с.7; 41, с. 23]. У 1721 – 1724 рр. він входив до складу посольства до Москви, у 1725 р. знаходився у «Низовому поході», у 1728 р. тимчасово займав уряд Чернігівського полковника [43, с.227; 32, с. 6; 41, с.23; 46, с.74]. У 1729 р. гетьман Д. Апостол збирався послати Якова Бакуринського до Москви з «прошеннями в малоросійських нуждах» [41, с.23]. 1733 р. значковим товаришем Чернігівського полку став Йосиф Бакуринський [6, арк. 3 зв.]. У 1732 та 1734 рр. Андрій Бакуринський брав участь у «Польських» походах, у 1737 р. – у Самарському та Кодацькому, у 1738 р. – на Дон, а у 1740 р. – у Турецькому поході [29, с.8–9]. 1734 р., після початку російсько-турецької війни, Яків Бакуринський брав участь у поході до Криму [41, с.23]. У березні 1737 р. Я. Бакуринський був відправлений «к Переяславлю козаков в поход на неприятеля». Того ж таки року він, разом із сином Леонтієм, брав участь у поході на Очаків [1, арк. 1; 41, с.24]. 1770 р. Семен Леонтійович Бакуринський став чернігівським полковим осавулом. Наступного року він відзначився під час облоги Перекопу, а у 1776 р. займав уряд чернігівського полкового судді [15, с.288; 41, с.24].

Найвідомішим представником цієї родини був Яків Леонтійович Бакуринський. З 1760 р. він служив у Генеральній військовій канцелярії, у 1768 – 1771 рр. був генеральним писарем, 1770 р. згадувався як полковий осавул, у 1771 – 1779 рр. був суддею Чернігівського полку. У 1779 р. отримав ранг «сухопутного майора» та чин колезького асесора, з 1786 р. став головою палати карного суду Чернігівського намісництва. З травня по листопад 1777 р. – чернігівський губернатор, згодом – віце-губернатор. У 1798 р. вийшов у відставку в чині таємного радника. Своїм стрімким просуванням по службі Яків Бакуринський був зобов'язаний брату своєї дружини, одному з найвпливовіших осіб Російської імперії, канцлеру (з 1797 р.) князю О.А.Безбородьку [33, с.13]. 1801 р. Я. Бакуринський склав заповіт, у якому згадувались засновані ним дві «каменных избы для презрения бедных» та лікарня [10, арк. 605;]. Я.Бакуринському наприкінці XVIII ст. належав у Чернігові великий «партикулярний деревянный дом» з п'ятьма «покоюми» [3, арк. 2].

Старшинські посади займали представники родини любецьких шляхтичів Каменецьких. 1757 р. Данило Каменецький був канцеляристом Чернігівської полкової канцелярії [4, арк. 22 зв. – 23; 7, арк. 7; 9, арк. 784]. У 1781 р. Данило Каменецький був любецьким сотенним отаманом. Цікаво, що він займався й виробництвом та продажем горілки: «дозволено мне о(т) его высококородя в местечку Любечу у вынокурне моей делать горелку чрез пять зимних месяцев, то есть сего ноября о(т) (1) следующего (1)782 году априля по (1) число, а не далее. И виделанную горелку волю я имею, где хотя продавать в сторонних местах, а в доме своем в местечку Любечу как носаткамы, так ведрами, квартамы и чаркамы я не по(д) каки(м) выдом продавать не должен» [18, с.95].

Інший представник цього роду Федір Каменецький з 1761 р. був полковим канцеляристом, з 1764 р. – сотенним отаманом, 1787 р. – бунчуковим товаришем. Петро Каменецький у лютому 1785 р. був титулярним радником і засідателем Чернігівського нижнього земського суду. Козак Михайло Каменецький у 1785 р. отримав чин військового товариша [4, арк. 18 зв. – 19; 21, с. 68].

Чимало старшинських посад у Ніжинському полку займали нащадки любецьких шляхтичів Пироцьких. У 1709 – 1725 рр. Іван Васильович Пироцький був значковим товаришем та ніжинським сотником. У 1722 р. він входив до делегації, яка повезла до Петра I прохання провести на Україні вибори нового гетьмана. 1725 р. І. Пироцького заарештували «за зраду» [46, с. 149; 13 с.143–149; 27, с.8, 24; 32, с.20]. Його син Іван у 1728 р. став військовим товаришем [13, с. 76, 148–149]. Ще один представник цієї родини, бунчуковий товариш Ніжинського полку Іван Пироцький, у 1744 р. володів 105 селянськими дворами і 17 млинарськими колами [28, с.64].

З «компуту» 1778 – 1779 рр. відомо, що значна частина вищого складу Чернігівського полку складалася передусім із нащадків любецької шляхти. Чернігівським полковим суддею був Яків Бакуринський, полковим писарем – Яків Рашевський, полковим осавулом – Семен Бакуринський, березинським сотником – Павло Сахновський, білоруським – Василь Красовський, чернігівським «городським» писарем – Василь Колчицький, значковими товаришами – Петро Силич, Яків Бублик, Тимофій Кисель, Петро Красовський, сотенними отаманами – Каменецький, Яків та Іван Шихуцькі та ін. [4, арк. 1–33].

Хоча більшість нащадків любецької шляхти, передусім дрібного боярства, стали простими козаками. Показова доля козака с.Сибереж Роїської сотні Федора Сапегі, який у 1701 р. брав участь у боях під Орешком, 1705 р. – під Любаром, 1706 р. – у Замості, 1707 р. – під Печерами, 1708 р. – біля Попової гори, 1713 р. був у Кам'яному затоні, 1718 р. – в Царицині, 1722 – 1723 рр. – перебував на каналних роботах на Ладозі [25, с.56–57].

У XVIII ст. у складі Чернігівського полку Любецька сотня була чи не найбільш заселеною. За Генеральним слідством про маєтності 1729 – 1731 рр. до неї належали 143 населені пункти [16, с.128–131]. За даними О.Шафонського, вона включала 135 населених пунктів [44, с. 74]. 1764 р. до її складу входило 185 поселень, у яких мешкав 11551 чоловік, що становило приблизно 24% від загальної кількості населених пунктів Чернігівського полку (729) та близько 9% від кількості населення (101 тис. чол.) [34, с.85; 44, с. 74]. За Генеральним описом Лівобережної України 1765 – 1769 рр. Любецька сотня включала до себе 128 поселень [12, с.117–120].

Таким чином, протягом XVIII ст. старшинська верхівка Чернігівського полку значною мірою складалась з нащадків шляхти Любецького староства, а з другої половини XVIII ст. окремі представники цієї верстви займали впливові посади у новій російській адміністрації. Як зазначав В. Лазаревський, саме нащадки дрібної шляхти дуже дорожили своїм шляхетським походженням [30, с.4], тому вже з кінця XVIII ст. почали активно змагатись за отримання статусу російського дворянства.

Список використаних джерел

1. Державний архів Чернігівської області (далі – ДАЧО), ф. 675, оп. 1, спр. 10.
2. ДАЧО, ф. 675, оп. 1, спр. 20.
3. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського (далі – ІР НБУВ), ф. 2, спр. 13697.
4. ІР НБУВ, ф. 1, спр. 58232.
5. Російський державний історичний архів у м. Санкт-Петербурзі, ф. 1343, оп. 17, ч. 1, спр. 498.
6. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДАК України), ф. 54, оп. 3, спр. 9137.
7. ЦДАК України, ф. 57, оп. 1, спр. 6.
8. ЦДАК України, ф. 57, оп. 1, спр. 7.
9. ЦДАК України, ф. 57, оп. 1, спр. 8.
10. ЦДАК України, ф. 57, оп. 1, спр. 10.
11. ЦДАК України, ф. 57, оп. 1, спр. 419.
12. Адміністративно-територіальний устрій Лівобережної України 50-х рр. XVIII ст. Каталог населених пунктів (за матеріалами архівних податкових реєстрів). – К., 1990. – 238 с.
13. Василенко Н.П. Генеральное следствие о маєтностях Нежинского полка 1729 – 1730 гг. – Чернигов: Типография Губернского Земства, 1901. – 417 с.
14. Василенко Н.П. Генеральное следствие о маєтностях Черниговского полка 1729 – 1730 гг. – Чернигов: издание редакции «Земского сборника Черниговской губернии», 1908. – Вып. III. – 709 с.

15. Ведомость полку Черниговского полковым старшинам, сотникам, значковым товарищам, сотенным старшинам и выборным козакам 1777 года, июля 3 дня // Черниговские епархиальные известия. – 1863. – №9. – 1 мая.
16. Генеральный опис Лівобережної України 1765–1769 рр. Показчик населених пунктів / Ред. І.Л. Бутич. – К.: Центр. держ. іст. архів УРСР в м. Києві, 1959. – 185 с.
17. Гуржій О. Гетьман Іван Скоропадський / О. Гуржій. – К.: Ін-т історії України НАН України, 1998. – 207 с.
18. Ділова документація Гетьманщини XVIII ст.: Зб. Документів / автор передмови та комент. В.Й. Горобець; відп. ред. Л.А. Дубровіна. – К.: Наукова думка, 1993. – 392 с.
19. Кондратьев І.В. Богдан Хмельницький та любецька шляхта / І.В. Кондратьев // Українська козацька держава: витоки та шляхти історичного розвитку: Матеріали п'ятих Всеукраїнських читань. – К., 1995. – С.180–181.
20. Кондратьев І.В. Любецька шляхта в історії України XVII – XVIII ст. / І.В. Кондратьев // Україна на порозі XXI ст.: актуальні питання історії: Збірник наукових праць. – К., 1999. – С.75–82
21. Кондратьев І. Нариси історії Чернігівщини періоду козацтва. Любеч. / І. Кондратьев, В. Кривошея. – К.: ІПЕД НАНУ, 1999. – 109 с.
22. Кривошея В. Генеалогія українського козацтва: Нариси історії козацьких полків. Вид. друге, доп. / В. Кривошея. – К.: Стилос, 2004. – 389 с.
23. Кривошея В.В. Козацька еліта Гетьманщини // В.В. Кривошея. – К.: ІПЕНД ім. Ф.Ф. Кураса, 2008. – 451 с.
24. Кривошея В.В. Сосниця козацька / В.В. Кривошея, І.І. Кривошея. – К.: ІПЕД НАНУ, 1999. – 68 с.
25. Кривошея В.В. Українська шляхта напередодні Визвольної війни середини XVII ст. (Історико-географічні та історико-генеалогічні матеріали) / В.В. Кривошея, В.М. Орел. – К.: Вид-во ІУ НАН України, 2000. – 139 с.
26. Лазаревский А.Л. Обзорение Румянцевской описи Малороссии. Вып.1. / А.Л. Лазаревский. – Чернигов, Изд. губ. стат. комитета, 1866. – 857 с.
27. Лазаревский А.Л. Отрывки из дневника Гетманской канцелярии за 1722–1723 гг. / А.Л. Лазаревский. – К.: Изд. Совета о-ва Нестора-летописца, 1897. – 58 с.
28. Лазаревский А.Л. Очерки, заметки и документы по истории Малороссии / А.Л. Лазаревский. – К.: Тип. Н.Т. Корчак-Новицкого, 1892. – Т. 1. – 1892, 130 с., 2 л. портр.
29. Лазаревский А.Л. Очерки старейших дворянских родов Черниговской губернии. // Записки Черниговского губернского статистического комитета / А.Л. Лазаревский. – Чернигов: Губернская типография, 1868. – Вып. 1. – 116 с.
30. Лазаревский А. Сулимовский архив: Фамильные бумаги Сулим, Скоруп и Войцеховичей XVII – XVIII вв. / А. Лазаревский. – К., 1884. – 316 с.
31. Липинський В. Участь шляхти у великому повстанні під проводом гетьмана Б.Хмельницького / В. Липинський / Твори. – Т.ІІ. – Філадельфія: СЕДІ, 1980. – 346 с.
32. Личный состав малороссийской козацкой старшины в 1725 году (Из архива Я.М. Маркевича) Приложение // Киевская Старина. – 1904. – Т.LXXXVI. – № 7–8. – С. 1–31.
33. Материалы для истории Малороссии (Из архива гр. Милорадовича). – Чернигов: Черниговский губернский статистический комитет, 1890. – 14с.
34. Милорадович Г.А. Любеч Черниговской губернии Городницкого уезда родина преподобного Антония Печерского / Г.А. Милорадович // Чтения в Об-ве истории и древностей российских. – М., 1871. – Кн. II апрель – июнь). – Отд. II. – С. 1–160.
35. Панашенко В. З історії національних державних інституцій: Генеральна Військова Канцелярія / П. Панашенко // Національно-визвольна війна українського народу середини XVII ст.: політика, ідеологія, військове мистецтво. – К.: Генеза, 1998. – 319 с.

36. Папакін Г.В. Павло Скоропадський: патріот, державотворець, людина. Історико-архівні нариси / Г.В. Папакін. – К.: Держ. ком-т архівів України, 2003. – 282 с.
37. Половникова С.О. Реліквії з любецьких храмів / С.О. Половникова // Любецький з'їзд князів 1097 року в історичній долі Київської Русі: Матеріали Міжнародної наукової конференції присвяченої 900-літтю з'їзду князів Київської Русі у Любечі. – Чернігів: Сіверянська думка, 1997 – С. 204 – 205. .
38. Репан О. Іржа на лезі: Лівобережне козацтво і російсько-турецька війна 1735–1739 рр. / О. Репан – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – 195 с.
39. Репан О. Мобілізація козаків Гетьманщини для воєнних походів / О. Репан // Київська Старовина. – 2000. – №1. – С. 18–30.
40. Сокирко О.Г. «Січовики» останнього гетьмана: запорозький курінь Кирила Розумовського 1751–1764 рр. / О.Г. Сокирко // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. – К., 2011. – Випуск 52 (спецвипуск). – С. 192–195.
41. Татищев Ю.В. Черниговские архивы (отчет о командировке в Черниговскую губернию в 1899 году) / Ю.В. Татищев. – Харьков: Типо-литография «Печатное дело», 1901. – 33 с.
42. Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657 – 1687). – Київ; Львів, 2004. – 1088 с.
43. Филарет. Историко-статистическое описание Черниговской епархии.– Чернигов, 1874. – Кн.6. – 546 с.
44. Шафонский А. Черниговского наместничества топографическое описание. Изд. М.Судиенко. Ч. 1–2. – К., К.: Тип. Ун-та св. Владимира, 1851. – 697 с.: 4 карты.
45. Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. / Н. Яковенко – К.: Генеза, 1997. – 312 с
46. Gajecy G. The Cossack Administration of Hetmanate. – Cambridge, Massachusetts, 1978. – Vol. 1. – 394 p.

В.В. Кривошея

ОРГАНИ ВЛАДИ ГЕТЬМАНЩИНИ

У XVII ст. в Україні існували три основних форми державного управління, які в різний час і в різних регіонах мали першочергове значення. Між ними йшла жорстка конкуренція, і в кінцевому результаті кожна з цих форм видозмінилася, але еволюція органів управління Речі Посполитої, Січі і Гетьманщини залишається повчальною і на сьогоднішній день. Зробимо спробу порівняти ці три форми управління.

Верховна влада в персоніфікованому вигляді належала королю, кошовому, гетьману.

Король обирався вузьким, представницьким колом шляхти і в більшості рішень був залежний від рішень сейму і магнатів.

Кошовий обраний великим козацьким колом зосереджував у своїх руках військову, виконавчу, адміністративну, судову владу, і в період ведення бойових дій ставав необмеженим військовим диктатором.

Гетьман. Ясновельможний залежний правитель української козацької держави спочатку в складі Речі Посполитої і під вінцем її правителя – короля, а потім у складі Московської держави на чолі з царем.

Верховна виконавча влада належала гетьману, верховна адміністративна, військова і судова влада також зосереджувалась в його руках.

Гетьман обирався на «чорній» (загальній) чи старшинській раді. Термін на який обирався не визначалося, але зрозуміло, що він був повністю залежний від рішення наступних рад. Б. Хмельницький був гетьманом 9 років, І. Виговський – 2,